

LA FAMÍLIA EN LA HISTORIOGRAFIA JURÍDICA DELS TERRITORIS HISPÀNICS PIRENAICS (S. XIX-XX)*

Josep Serrano Daura
Universitat Internacional de Catalunya

Aquest treball fou realitzat en ocasió del congrés internacional sobre «Pouvoirs de la famille / Familles de pouvoir», que se celebrà a Tolosa de Llenguadoc entre els dies 5 i 7 d'octubre de 2000. L'objecte d'aquell fòrum era el d'aprofundir en el coneixement de la família com a institució fonamental al voltant de la qual s'articulen les relacions jurídiques i polítiques en les nostres societats històriques.

Ja aquesta intervenció quedava circumscrita al tema en qüestió, tot acreditant l'interès científic que despertava la dita institució des del vessant jurídic.

I. INTRODUCCIÓ

El tema d'aquest treball és, doncs, la institució familiar en la historiografia jurídica dels territoris hispànics pirenaics, és a dir, Catalunya, Aragó, Navarra i el País Basc.

Territoris forals, com se'ls denomina ja al segle XIX pràcticament ja que hi perviuen uns drets propis, encara reduïts en aquell moment a l'àmbit jurídic privat. Uns drets que es conserven en el temps malgrat el procés uniformador de la codificació que se segueix a Espanya entorn del dret castellà i des d'aquest dret castellà.

Uns territoris que abans constituïren regnes i senyoriis independents amb uns sistemes jurídics particulars i distints entre si, amb elements diversos entre els quals destaca el costum per la seva especial incidència, entre d'altres, també en el dret de família.

* Conferència llegida el dia 5 d'octubre de 2000 en el congrés «Pouvoirs de la famille/Familles de pouvoir», organitzat per la Unité Mixte de Recherche France Méridionale et Espagne, a la ciutat de Tolosa de Llenguadoc.

Tenim així uns drets, i en particular en l'ordre privat, que són propis, elaborats i definits al llarg dels segles, amb uns elements consuetudinaris, romans, germànics i canònics; en els quals concorren, junt amb uns incipients drets territorials, distints ordenaments particulars municipals o comarcals i senyoriais, i en els quals incidirà en distints graus el dret comú.

Efectivament, mentre que a Catalunya podem parlar de l'èxit del dret comú, a Aragó i a Navarra formalment es preserven els seus drets nacionals; i en els senyoriis bascos amb uns drets formats independentment, quan s'incorporen a la Corona de Castella, reben el dret castellà i les seves fonts o almenys esdevé supletori del dret propi.¹

I ja amb el procés uniformador jurídicopolític que culmina amb la monarquia absoluta del segle XVIII i que finalment cristal·litza al segle XIX amb la codificació general, justament es preserven els drets privats dels nostres territoris.

Centrant-nos en el nostre tema, hem de ressaltar la complexitat i a la vegada la riquesa institucional que caracteritza la *família*, com a element nuclear i bàsic de l'organització jurídicopolítica de la societat, especialment als territoris que ens ocupen; per això ha estat objecte de nombrosos estudis en tractats generals sobre els respectius ordenaments jurídics, tant des d'una consideració de conjunt com a partir dels distints elements que la configuren.

En qualsevol cas aquest treball es refereix a la historiografia elaborada al llarg dels segles entorn la família, historiografia, o millor dit bibliografia, existent sobre aquesta institució als territoris hispànics indicats. Estudis, treballs, articles, etc., normalment obra de juristes historiadors del dret però també d'altres juristes, i encara en aquest cas igualment amb una clara intenció historicista.

Historiografia jurídica que com a tal sorgeix al segle XIX i que es desenvolupa sobre manera al XX, i que s'integra en aquest concepte ampli de *literatura jurídica*. I ja per *literatura jurídica* entenem el conjunt d'obres escrites per juristes (fonamentalment) per a exposar el dret viscut en un període històric o el que es viu en el present, sigui en termes generals o tractant aspectes o institucions concretes. I els gèneres utilitzats varien segons l'època com veurem.

De totes formes he d'assenyalar, en conseqüència, que no m'ocuparé de l'obra legislativa sancionada oficialment ni tan sols de la privada, també elaborada per juristes.

Com tampoc no hauria de fer-ho de la jurisprudència d'autors especialment important als segles XVI i XVII, i encara el XVIII; autèntica font del dret, estretament vinculada a les reials audiències o cancelleries, aquells alts tribunals de cada regne als quals correspondrà la important funció d'interpretació i de fixa-

1. Alfonso GARCÍA-GALLO, *Manual de historia del derecho español*, I, Madrid, 1977, p. 406-407.

ció del dret vigent en els seus territoris, especialment en els llargs períodes d'inactivitat de les Corts i assemblees representatives dels nostres regnes o quan aquests desapareixen ja a partir del segle XVIII.

Aquesta jurisprudència es recull per mitjà de les *Decisiones* o resolucions d'aquests alts tribunals, i les seves *Conclusiones*.² Precisament la literatura jurídica dels segles XVI, XVII i XVIII s'ocupa d'aquells gèneres mitjançant comentaris més o menys extensos de les resolucions d'aquells alts tribunals.³ I tal activitat mereix, si se'm permet, una menció molt especial pel seu destacat lloc en la nostra literatura jurídica, fonamentalment com a font del dret reconeguda en què es tracta dels distints drets territorials i particulars de cada regne (municipal, senyorial, territorial, dret comú, etc.).

Insisteix en tot cas, que no ens correspon aquí tractar d'aquests juristes i la seva obra, però no és sobrer citar-ne alguns de cada un dels nostres territoris, amb l'excepció del País Basc, on com dèiem, regeix el dret castellà directament o com a font supletòria; així destacariem:

a) A Catalunya, entre d'altres: Jaume Càncer, amb la seva obra *Variarum resolutionum iures*, publicada el 1594;⁴ Pere Joan Fontanella, amb *De pactis nuptialibus sive capitulis matrimonialibus tractatus*, de 1612;⁵ Lluís de Peguera, precisament amb les seves *Decisiones aureae civiles et criminales*, publicada el 1613;⁶ o Francesc Ferrer, amb l'obra *Commentaria sive glossemata*, de 1617,⁷ i el seu *Commentarius analyticus ad Constitutionem*, sobre el matrimoni, de 1629.⁸

b) D'Aragó destaquem: Juan I. de Bardaxí, amb els seus comentaris als *Fueros de Aragón*, de 1592;⁹ Martín Monter, amb la seva obra sobre les *Decisiones* de

2. [Josep M. FONT RIUS], *Apuntes de historia del derecho español*, Barcelona, 1969, p. 313.

3. Víctor FERRO POMÀ, «Los juristas catalanes de los siglos XVI y XVII», a *Historia de la literatura jurídica en la España del Antiguo Régimen*, I, Madrid, 2000, p. 158.

4. Jaume CÀNCER, *Variarum resolutionum iures Caesarei, Pontificii et Municipalis Principatus Cathalauniae*, Lió, 1670, 3 v.

5. Pere Joan FONTANELLA, *De pactis nuptialibus sive capitulis matrimonialibus tractatus*, Barcelona, 1612/1622, 2 v.

6. Lluís de PEGUERA, *Decisiones aureae civiles et criminales: In actu pratico frequentissimae; ex variis Sacri Cathaloniae Senatus Conclusionibus et Responsis eorum, quae passim in controversiam veniunt; collectae*, Torí, 1613.

7. Francesc FERRER, *Commentaria sive glossemata ad utilioem quandam ex Constitutionibus incipientem «Los impubers», sub rubro de pupillaribus et aliis substitutionibus*, 1617.

8. Francesc FERRER, *Commentarius analyticus ad Constitutionem ex insignioribus Principatus Cathaloniae primam, sub titulo soluto matrimonio, incipientem «Hac nostra»*, Lleida, 1629.

9. Juan Ibando de BARDAXÍ ALMENARA, *Comentarii in quator aragonensium fororum libros*, Saragossa, 1592.

10. Martín MONTER DE LA CUEVA, *Decisionum sacrae regiar Audientiae Caesaraugustanae civilium Regni Aragonum, discursu theorico et pratico compactarum*, I, Saragossa, 1598.

la Reial Audiència de Saragossa, de 1598¹⁰ i les seves *Decisiones*, del mateix any;¹¹ Miguel Servet pel seu tractat sobre el consorci familiar, de 1589;¹² Juan Cristóforo de Suelves amb tres obres sobre *Decisiones* de la Reial Audiència de 1641, 1642 i 1646;¹³ Juan C. de Vargas, amb les seves *Decisiones*, de 1676;¹⁴ o Diego P. Franco, amb la seva obra comentada sobre els furs i observances d'Aragó, de 1727.¹⁵

c) I a Navarra esmentaríem: Martín de Azpilcueta amb els seus comentaris processals, de 1548;¹⁶ Nicolás Afsiayn, amb el seu treball sobre les ordenances del Consell Reial de Navarra, de 1622,¹⁷ o Joaquín Elizondo pels seus treballs sobre la *Novísima recopilación* de Navarra, de 1735.¹⁸

II. ENTORN DEL CONCEPTE DE *FAMÍLIA*

Durant segles la família es concep, en termes iushistòrics, com un conjunt de persones que formen part i viuen en una *casa* sota l'autoritat del seu responsable, del *pare* o *cap de família*. La família es definia a partir de dos elements: l'un, humà, i l'altre, patrimonial; i així la casa es configurava com un centre de múltiples relacions jurídiques entre els membres i en relació amb el seu patrimoni, totes de naturalesa diversa però amb un mateix objectiu: conservar-la i si era possible millorar-la per transmetre-la a la generació següent.

El cap de la casa és efectivament el titular jurídic del patrimoni familiar, però de fet la pràctica esdevé més pròpiament el seu dipositari, amb l'obligació, com dèiem, de mantenir-lo, augmentar-lo i transmetre'l al seu hereu i successor.

Però no acaben aquí les obligacions del pare de família, perquè està obligat a vetllar per tots els seus membres i assegurar-los, facilitar-los o donar-los els

11. Martín MONTER DE LA CUEVA, *Decisiones sacrae regiae Audientiae Causarum civilium Regni Aragonum*, Saragossa, 1598.

12. Miguel Andrés SERVET ANIÑON, *Tractatus de consorcio et retractu foralibus, et de retractu conventionali secundum leges aragonensium*, Saragossa, 1589.

13. Juan Cristóforo de SUELVES Y ESPAÑOL, *Consiliorum decisivorum centuria prima*, Saragossa, 1641; *Consiliorum decisivorum post primam centuriam, semicenturia*, Saragossa, 1642; *Consiliorum decisivorum semicenturia secunda*, Saragossa, 1646.

14. Juan Crisóstomo de VARGAS MACHUCA, *Decisiones utriusque Supremi Tribunalis Regni Aragoniae*, Nàpols, 1676.

15. Diego Prudencio FRANCO DE VILLALBA, *Fororum ac Observantiarum Regni Aragonum, codex sive enodata methodica compilatio iure civili et canonico fulcita, legibus Castellae conciliata, atque omnigena eruditione contexta opus quidem omnibus utile*, Saragossa, 1727.

16. Martín de AZPILCUETA, *Commentarius utilis in rubricam de iudiciis*, Coimbra, 1548.

17. Nicolás AFSIAYN, *Ordenanças del Consejo Real del Reyno de Navarra*, Pamplona, 1622.

18. Joaquín ELIZONDO, *Novísima Recopilación de Navarra*, Pamplona, 1735.

mitjans necessaris que garanteixin la seva supervivència, sobretot per després de la seva mort.

Amb tot això vull dir que tractar de la família en termes iushistòrics no pot fer-se des de l'òptica actual, en què es redueix a aspectes massa concrets com la pàtria potestat, la filiació, la tutela, etc. Per criteris d'ordenació i de simplificació (que tampoc no s'aconsegueixen) actualment s'ha consagrat ja amb suficient entitat un dret matrimonial, es distingeix absolutament la família de la institució de la persona moltes vegades sense tenir en compte les seves indubtables connexions, i tenim un règim successori també considerat com una nova disciplina dins del dret civil.

És evident, almenys des d'una perspectiva històrica que aquestes institucions de la *persona*, el *matrimoni* i la *successió* tenen una funció primordial en la configuració jurídica de la família. Vegeu per exemple el dot que aporta l'esposa al patrimoni familiar, els capítols matrimonials i els distints règims econòmics matrimonials comunitaris que han de permetre la conservació del patrimoni familiar, els drets legitimaris i dotals dels fills no-hereus, la institució de l'hereu, que ha de garantir la continuïtat de la casa amb entitat pròpia, el testament, que ha d'assegurar aquesta continuïtat, etc.

Per tot això, en aquest article sobre la família en la historiografia incloc aquells estudis, llibres, articles i altres treballs que tracten d'institucions relacionades, com deia, amb la més àmplia que ens ocupa i a la qual, al meu entendre, pertanyen.

III. LA LITERATURA JURÍDICA ALS SEGLES XIX I XX

Ja el segle XIX és el segle del constitucionalisme i de la codificació, i hi culmina el procés d'uniformització jurídica dels distints territoris espanyols amb resultats desiguals. Efectivament, aquest procés es desenvolupa més o menys acceleradament en els distints àmbits de l'ordenament jurídic excepte en el civil; en aquest cas com assenyalen els autors assistim a un fort brot historicista que dona lloc a la supervivència dels que s'anomenen *drets forals*;¹⁹ així ocorre en relació amb Catalunya, Aragó, Navarra i el País Basc.

Aquest historicisme jurídic du a la vegada a l'aparició d'una nova literatura jurídica; nova perquè ara no es tracta d'elaborar o interpretar el dret per a la seva aplicació pràctica. En aquell moment correspon al poder legislatiu i en úl-

19. Jesús LALINDE ABADÍA, *Derecho histórico español*, Barcelona, 1974, p. 139.

tim terme al Tribunal Suprem de l'Estat, mitjançant la seva producció jurisprudencial, la fixació del dret, tenint en compte que el dret castellà esdevé ja de manera definitiva el dret comú pel qual es regeixen tots els espanyols.²⁰

Aquesta nova literatura jurídica sorgeix en un primer moment amb l'objectiu de defensar, assegurar la supervivència, reivindicar en definitiva el dret propi, aquell que perviu (fonamentalment el civil), i això, sens dubte, per mantenir uns senyals d'identitat diferenciadora dels territoris forals respecte del centre castellà. Així s'elaboren importants i extensos tractats, monografies, etc., els seus autors són juristes naturals d'aquells territoris, que amb la seva obra descriuen i acrediten el dret viu i practicat en cada cas, en fixen les fonts i de vegades les equivalències i diferències amb el que ja s'anomena *dret civil espanyol*.

Aquestes obres constitueixen una part molt important de la literatura jurídica espanyola dels últims segles, que a més introdueixen valuosíssims elements històrics que encara avui en moltes ocasions segueixen sent un material de primer ordre, una veritable font d'obligada consulta per a la moderna historiografia.

En tot cas, el nostre objecte d'estudi és la bibliografia jurídica que, amb tímidas manifestacions al segle XVIII, adquireix una importància inusitada a principis del segle XIX, precisament als territoris forals i, insisteixo, com el mitjà més idoni per a reivindicar la permanència d'uns drets propis davant l'expansió aclaparadora del centralisme jurídic que, precisament, adquireix més força amb el nou règim liberal constitucional i codificador per excel·lència.

Per altra part, de la mateixa manera que ens referim a distints drets forals també hem de parlar de diferents historiografies evidentment forals; a la pràctica, potser sense perseguir precisament aquest objectiu, es creen escoles de juristes forals a cada territori. Escoles formades espontàniament per juristes pràctics del dret com advocats, notaris, magistrats, etc.

Ara bé, cal dir que aquests autors s'ocupen en general del dret foral en el seu conjunt i rarament tracten de manera exclusiva el dret de família. Vull dir amb això que de fet no existeix una historiografia pròpia de la institució familiar almenys fins als nostres dies, en què s'està despertant un major interès pel seu coneixement històric.

Tanmateix, aquells primers autors, juristes pràctics que alternen en els seus estudis l'examen d'institucions encara vives amb elements històrics però en

20. Josep M. GAY ESCODA, «Notas sobre el derecho supletorio en Cataluña, desde el Decreto de Nueva Planta (1715) hasta la jurisprudencia del Tribunal Supremo (1845)», a CLAVERO, GROSSI i TOMÁS Y VALIENTE, *Hispania: Entre derechos propios y derechos nacionales: Atti dell'inccontro di studio, Firenze-Lucca, 25, 26, 27 maggio 1989*, tom II, Milà, 1990, col·l. «Per la Storia del Pensiero Giuridico Moderno», 34/35, p. 805-865.

obres àmplies i generalitzadores, ja des del segon quart del segle XX són substituïts pels investigadors universitaris d'història del dret i del dret civil que s'introdueixen en el seu estudi, però preferentment en aspectes molt concrets i rarament en el conjunt del dret privat. I a la segona meitat d'aquell mateix segle, assegurada la supervivència dels drets propis, els nous autors s'ocupen i es dediquen a la investigació històrica, i sols ocasionalment es procedeix a estudis de conjunt i comparatius.

Ja els gèneres que s'utilitzen i que van apareixent amb el temps són els següents:

- tractats i manuals
- monografies
- memòries i informes
- articles en revistes jurídiques periòdiques
- diccionaris i enciclopèdies jurídiques amb articles per entrades
- articles en publicacions col·lectives no periòdiques
- monografies i articles en diversos mitjans amb caràcter divulgatiu.

Arribats a aquest punt, hem de remarcar que la historiografia dels segles XIX i XX rarament es refereix exclusivament al dret de família; aquest es tracta en tot cas com un apartat d'obres generals. Sols des de finals del segle XIX i en el gènere d'articles comencen a aparèixer estudis particulars sobre institucions del dret de família.

D'altra part, quan ens referim a obres generals com tractats o manuals, hem de distingir aquelles que s'ocupen del dret privat de la monarquia, inclòs el dels territoris forals, de les que tracten d'un determinat dret foral. De fet, fins a les primeres dècades del segle XX, la major part de la producció juridicohistòrica s'inclou en tractats particulars sobre drets forals.

Té especial importància el gènere de la monografia, dedicada a aspectes jurídics per separat; un gènere que no és nou ja que sorgeix en el segle XVIII, encara que assoleix les seves cotes més altes als segles XIX i XX.²¹

Ja relacionat amb la codificació sorgeix un altre gènere peculiar de literatura jurídica consistent en «memorias» i «informes» que s'elaboren per a justificar la pervivència de determinades institucions forals. I, sens dubte, que amb uns fins orientatius, la Biblioteca Judicial, a Madrid, edita diversos volums dedicats als distints drets forals, tots amb el títol genèric de *Legislación foral de España*.

La codificació civil de l'Estat es consuma el 1889, i respecta finalment els anomenats *derechos especiales de las provincias forales* de Catalunya, Aragó, Mallorca, Navarra i el País Basc (en matèries com drets reals, família, succe-

21. LALINDE, *Derecho*, p. 84.

sions, etc.), però fixa com a supletori el nou Codi civil.²² Tanmateix, aleshores encara quedava pendent de codificar, de fixar per escrit, aquells drets forals;²³ aquesta tasca, després de distints i successius intents frustrats, no es du a terme fins a la segona meitat del segle XX, quan comencen a aparèixer les compilacions de dret foral de Biscaia i Àlaba, el 1959; de Catalunya, el 1960; de les Balears, el 1961; de Galícia, el 1963; d'Aragó, el 1967, i ja la de Navarra, el 1973.²⁴

També a mitjan segle XIX apareixen i adquireixen gran importància les revistes, les publicacions periòdiques amb articles més o menys extensos i monogràfics, amb recensions d'obres i notícies diverses. Avui precisament, com podem constatar, predomina el gènere de l'article monogràfic respecte al del llibre tractat o manual, i fins i tot al del diccionari jurídic de legislació i jurisprudència.

En tot cas, mentre al segle XIX i principis del XX abunden sobre manera els estudis, treballs, etc., sobre dret privat històric, posant especial èmfasi en quin és el vigent (és lògic en aquest context abans descrit de reivindicació dels drets forals propis), el cert és que actualment l'interès se centra en la investigació històrica i en la descripció de les antigues institucions.

Ja arran del procés de transició democràtica amb la promulgació de la Constitució del 1978 i la nova configuració política de l'Estat, amb la recuperació de les institucions històriques pròpies als antics territoris forals, les comunitats que es constitueixen (anomenades *autònomes*), assumeixen la potestat legislativa en matèries com el dret civil.²⁵ I des d'aquest moment assistim, en les últimes

22. Sobre el procés de codificació del dret civil ens remetem a l'excel·lent obra de Juan BARÓ PAZOS, *La codificación del derecho civil en España (1808-1889)*, Santander, 1993. Vegeu també R. GIBERT, «La codificación civil en España (1752-1889)», a *La formazione storica del diritto moderno in Europa*, II, Florència, 1977, p. 907 i s.; així com Encarna ROCA TRIAS, «La codificación y el derecho foral», *Revista de Derecho Privado* (Madrid), 62 (1978), p. 596-642.

23. M. DURAN I BAS, *La codificación y sus problemas*, Barcelona, 1889.

24. Es poden consultar: A. ALLENDE SALAZAR, «La codificación civil y las legislaciones forales», *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* (Madrid), 53 (1978), p. 204-213 i 273-283; C. J. MALUQUER DE MOTES BERNET, «La codificación civil en España. Síntesis de un proceso», *Revista de Derecho Privado* (1981), p. 1083-1101; J. M. PORTILLO VALDÉS, «El provincialismo exacerbado. La consolidación del régimen foral vasco 1845-1850», *Anuario de Historia del Derecho Español* (AHDE) (Madrid), 56 (1986), p. 167-218; Encarna ROCA TRIAS, «La codificación y el derecho foral», *Revista de Derecho Privado* (Madrid), 62 (1978), p. 596-642; «El Código civil como supletorio de los derechos nacionales españoles», *Anuario de Derecho Civil*, 1978; P. SALVADOR CODERCH, «El proyecto de Código de 1851 y el derecho civil catalán», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), 79 (1980), p. 49-98 i 313-372; Francisco TOMÁS Y VALIENTE, «Aspectos generales del proceso de codificación en España», *Anales de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación* (Madrid), 19 (1988), p. 61-109.

25. Vegeu per exemple B. CLAVERO, «Historia jurídica y código político: los derechos forales y la Constitución», AHDE (Madrid), 50 (1980), p. 131-154; «El acceso a la autonomía de los territorios históricos. Las comunidades forales», *Revista de Estudios Políticos* (Madrid), 46-47 (1985).

dècades, a una revisió i actualització continuada dels seus nous ordenaments civils propis.

Així la literatura jurídica s'ocupa ara de l'estudi i l'anàlisi d'aquells nous drets civils territorials. D'aquesta manera, l'estudi de les institucions històriques es redueix pràcticament a l'àmbit de la disciplina de la història del dret, bé que també és notable l'aportació de distintes escoles civilistes amb autors que, normalment dedicats a la docència i a la investigació científica, malgrat que tracten del dret nou, no obliden els precedents històrics de determinades institucions.

El mateix s'ha de dir respecte de jutges, advocats, notaris, registradors de la propietat, etc., que en ocasions ens segueixen oferint articles, comentaris, etc., de marcat caràcter històric. Com és cert que ara com ara el coneixement historicojurídic desperta molt interès en historiadors no-juristes, especialment en allò que es refereix al període dels segles XVIII i XIX, bé que s'ha de dir que en els seus treballs s'aprecia la manca de formació jurídica de certs coneixements que moltes vegades els du a treure conclusions no del tot encertades i fins i tot desmesurades.

Malgrat tot, avui existeix un creixent interès individual pel coneixement històric dels distintos pobles hispànics, per la descripció de la seva història normalment amb preferència a uns períodes o èpoques determinades, en el context de la monarquia espanyola; en unes dècades s'observa un major interès per l'edat mitjana, en d'altres per l'edat moderna, però ara com ara s'alternen els estudis d'una i altra. Estudis que si en un principi acostumaven a tenir un caràcter generalista, actualment abunden els treballs més localistes com ocorre especialment a Catalunya.

Però en resum, ara es fa ús, i potser fins i tot abús, del gènere de l'article en revistes i altres publicacions periòdiques o no amb caràcter certament monogràfic, mentre que són escassos els tractats i manuals editats; en això incideix, sens dubte, la poca atenció que les nostres universitats presten, en termes generals, al coneixement dels drets històrics dels pobles d'Espanya.²⁶

IV. LA FAMÍLIA EN LA HISTORIOGRAFIA JURÍDICA

Ja en aquest punt, en aquest treball sobre la família en la historiografia jurídica, distingirem almenys els apartats següents:

— Primer, el dels tractats i manuals, normalment generals, sobre el dret civil espanyol i foral que dediquen un dels seus capítols o apartats al dret de família, fonamentalment mitjançant comentaris i exposicions comparatives.

26. Amb una visió de present, vegeu Jesús LALINDE ABADÍA, «La iushistoriografía española y europea en el umbral del siglo XXI», AHDE (Madrid), 56 (1986), p. 977-993.

—En segon lloc, les monografies generals sobre la família en distints aspectes, estudis generalistes relatius a algun dels nostres territoris i en ocasions també comparatius.

—I ja en tercer lloc, estudis particulars en articles sobre institucions familiars concretes o altres afins, generals que afecten tota la monarquia o un dels nostres territoris.

Hem d'assenyalar que la major part de les publicacions que coneixem es refereixen a Catalunya i Aragó, menys, a Navarra i escassegen les relatives al País Basc (no oblidem que el seu dret acaba integrant-se en el sistema jurídic castellà).

En qualsevol cas, abans de tot, ja que és, sens dubte, un dels primers autors que s'ocupen del dret familiar en el conjunt precisament dels Pirineus i a més en el gènere de l'article, vull esmentar el francès Eugène Cordier; el 1859 publica un treball en què desenvolupa el dret consuetudinari de família de les regions del sud de França i realitza algunes interessants incursions en el dret dels pobles pirenaics hispànics.²⁷ Aquesta referència em sembla obligada tant per la coincidència temàtica de l'article en qüestió amb aquest article meu, com pel fet que el seu autor és francès i el congrés en què es presentava aquest treball era a França.

1. TRACTATS, MANUALS I ALTRES OBRES GENERALS

1.1. OBRES GENERALS DE DRET ESPANYOL

Entre els tractats que es publiquen hem de destacar en primer lloc l'obra d'Ignacio Jordán de Asso i de Miguel de Manuel sobre les institucions del dret civil de Castella, en què n'assenyalen les diferències respecte del dret aragonès; es publica el 1771 i anys després es reconeix com a manual per als estudiants de dret.²⁸

Del segle XIX he de citar Escriche, amb el seu diccionari raonat de legislació i jurisprudència, de 1831, amb una nova edició revisada de 1874/1901;²⁹ Mar-

27. Eugène CORDIER, «Le droit de famille aux Pyrénées», *Revue Historique de Droit Français et Étranger* (París), v (1859), p. 257-300 i 353-396.

28. Ignacio de ASSO Y DEL RÍO i Miguel de MANUEL Y RODRÍGUEZ, *Instituciones del derecho civil de Castilla. Van añadidas al final de cada titulo las diferencias que de este derecho se observan en Aragón por disposiciones de sus fueros*, Madrid, 1771.

29. ESCRICHE, *Diccionario razonado de legislación y jurisprudencia*, Madrid, 1831; segona edició de 1847/1851, 3 v., i una altra de 1874/1901, 4 v.

tí i d'Eixalà, amb el seu tractat del dret civil romà i espanyol, de 1838;³⁰ Elías, pel seu dret general d'Espanya i el particular dels territoris de la monarquia, que s'edita entre els anys 1875 i 1877;³¹ Alonso, pel seu treball sobre la relació entre el Codi civil espanyol i la legislació foral, de 1884;³² Falcón, per la seva exposició doctrinal sobre el dret civil espanyol comú i foral, de 1878, i els seus comentaris al Codi civil amb les seves concordances amb els drets forals de 1888/1890;³³ Nicasio López, amb el seu tractat sobre el dret de successions segons el dret històric castellà, el Codi civil i el dret foral, de 1891,³⁴ i Bonel amb els seus comentaris als drets forals als territoris de la monarquia, de 1892.³⁵

Del segle XX cal recordar civilistes com Planas, amb la seva obra sobre el dret civil espanyol, comú i foral, de 1925; i especialment pel seu monumental manual Castán Tobeñas, dedicat també al dret civil espanyol comú i foral, que editat ja el 1931, ha estat objecte de nombroses edicions revisades i posades al dia fins fa molt pocs anys, i ha esdevingut un manual utilitzat per moltes generacions de juristes espanyols (dels seus sis toms amb dos volums cada un, el tom V s'ocupa precisament de la família).³⁶ Destaquen igualment en aquest segle els manuals d'altres civilistes com Puig Peña, Puig Brutau, Borrell Soler o de Cossío;³⁷ els estudis en col·lecció d'Ossorio, de 1942,³⁸ els de Roca Sastre, de 1948,³⁹ o els de Lacruz Berdejo, de 1958.⁴⁰

30. MARTÍ Y DE EIXALÀ, *Tratado elemental del derecho civil romano y español*, Barcelona, 1838, 2 v.

31. José Antonio ELÍAS, *Derecho civil general y particular de España, o sea resumen ordenado de las leyes vigentes en los varios territorios que forman la monarquía española y de las decisiones del Tribunal Supremo*, Madrid i Barcelona, 1875/1877.

32. Manuel ALONSO MARTÍNEZ, *El Código civil en sus relaciones con las legislaciones forales*, Madrid, 1884.

33. Modesto FALCÓN, *Exposición doctrinal del derecho civil español común y foral, según las leyes escritas, la jurisprudencia de los tribunales y la opinión de los escritores*, Salamanca, 1878; *Código civil, ilustrado con notas, referencias, concordancias, motivos y comentarios*, Madrid, 1888/1890, 5 v.

34. Nicasio LÓPEZ GÓMEZ, *Tratado teórico legal del derecho de sucesión, según los precedentes históricos del derecho de Castilla, del Código civil y las especialidades de las legislaciones forales*, Madrid, 1891.

35. León BONEL SÁNCHEZ, *Código civil español concordado y comentado con el derecho foral vigente en Cataluña, Aragón, Navarra y demás territorios aforados*, Barcelona, 1892.

36. J. CASTÁN, *Derecho civil español común y foral*, Madrid, 1931.

37. PUIG PEÑA, *Tratado de derecho civil español*, Madrid, 1946 i s., 5 toms; PUIG BRUTAU, *Fundamentos de derecho civil*, Barcelona, 1953/1979, 5 toms; BORRELL SOLER, *Derecho civil español*, Barcelona, 1955, 5 v.; COSSÍO, *Instituciones de derecho civil*, Madrid, 1975.

38. OSSORIO MORALES, *Estudios de derecho privado*, Barcelona, 1942.

39. Ramón ROCA SASTRE, *Estudios de derecho privado*, Madrid, 1948.

40. LACRUZ BERDEJO, *Estudios de derecho civil*, Barcelona, 1958.

Però, sens dubte, l'obra més important és *Comentarios al Código civil y compilaciones forales*, una obra dirigida pel doctor Manuel Albaladejo García; es tracta d'un conjunt monumental de trenta-set toms, la majoria amb dos volums, elaborats amb la col·laboració d'importants i coneguts estudiosos del dret civil espanyol i especialment dels distints drets forals hispànics. Una obra que va actualitzant-se contínuament d'acord amb la nova legislació que es va promulgant.⁴¹

Específicament en l'àmbit de la història del dret, alguns manuals anteriors a la passada Guerra Civil espanyola també presentaven una panoràmica completa de la disciplina incloent, junt a les institucions politicoadministratives, el dret civil, a més del penal i el processal; són els casos de les obres de Barrio i Mier, Minguijón, Beneyto, Rianza i García-Gallo (el seu manual de 1934).⁴² Després de la Guerra Civil, els manuals de la disciplina exclouen institucions de dret privat (inclosos el penal i el processal); a partir de 1970 es renova el panorama dels manuals en la història del dret espanyol i autors com Lalinde, Pérez-Prendes o Sánchez-Arcilla inclouen algunes pàgines dedicades a la història del dret privat.⁴³ Però sols l'il·lustre catedràtic Alfonso García-Gallo pu-

41. El doctor Albaladejo compta amb la col·laboració per a la coordinació d'aquesta obra de Silvia Díaz Alabart des de 1993. Quant als toms dedicats als territoris que ens ocupen en aquest treball, són: el tom XXVI, que es refereix al dret foral de Biscaia i Àlaba, a càrrec d'Adrián Celaya Ibarra; els XXVII, XXVIII i XXIX, que s'ocupen de la compilació catalana, i hi intervenen Ferran Badosa Coll, M. del Carmen Gete-Alonso Calera, Xavier O'Callaghan Muñoz, Encarna Roca Trías, Luis Roca-Sastre Muncunill, Luis Puig Ferriol, Xavier Roca Ferrer, Carlos J. Maluquer de Motes Bernet, Antoni Mirambell Abancó, Josep M. Puig Salellas, Pablo Salvador Coderch, Lidia Santos Arnau i Blanca Vilá Costa; els toms XXXIII i XXXIV, que es dediquen al dret foral aragonès, a càrrec de José Manuel Bandrés Sánchez-Cruzat, Rosa María Bandrés Sánchez-Cruzat, Juan Escudero Claramunt, Emilio Latorre Martínez de Baroja, José Luis Merino Hernández, Javier Sancho-Arroyo López de Rioboo, Francisco Pozuelo Antoni, Francisco Mata Rivas i Manuel García Amigo, i els toms XXXV, XXXVI i XXXVII, que tracten del dret navarrès, amb la intervenció de José Arregui Gil, Ramón Duran Rivacoba, Juan García-Granero Fernández, Javier Nagore Yáñez, Francisco de Asís Sancho Rebullida, Sergio Cámara Lapuente, Álvaro d'Ors Pérez-Peix i Bruno Rodríguez Rosado. En la majoria dels casos ja s'ha publicat una segona i fins i tot una tercera edició d'aquests volums (l'últim, de Navarra, editat l'any 2000).

42. BARRIO Y MIER, *Historia general del derecho español*, Madrid, 3 v. De S. Minguijón Adrián citem: *Historia del derecho español*, Saragossa, 1923/1934, 12 quaderns, i *Historia del derecho español*, Barcelona, 1933, 2 v.; de J. BENETO PÉREZ, *Instituciones de derecho histórico español*, Barcelona, 1930/1931, 4 v., i *Fuentes de derecho histórico español*, Barcelona, 1931; de R. RIAZA MARTÍNEZ-OSORIO i d'A. GARCÍA-GALLO, *Manual de historia del derecho español*, Madrid, 1934/1935.

43. Jesús LALINDE ABADÍA, *Iniciación histórica al derecho español*, Barcelona, 1970 (amb distintes edicions actualitzades posteriors); *Derecho histórico español*, Barcelona, 1974, i *Instituciones político-administrativas y civiles: Introducción histórica*, Barcelona, 1989; J. M. PÉREZ-PRENDES y MUÑOZ DE ARRACO, *Curso de historia del derecho español*, Madrid, 1989, i *Breviario de derecho germánico*, Madrid, 1993; J. Sánchez-Arcilla Bernal, *Introducción a la historia del derecho*, Madrid, 1988, i *Historia del derecho y de las instituciones*, Madrid, 1991 (ambdós en col·laboració amb Emma Montanos Ferrín).

blica finalment el 1982 uns estudis generals d'història del dret privat espanyol.⁴⁴

Encara en aquest context hem de citar les obres del doctor Álvaro d'Ors sobre dret visigòtic i romà; estudis de fonts del dret que resulten d'enorme utilitat als estudiosos de les institucions públiques i privades òbviament hispàniques.⁴⁵

I hem de fer el mateix amb la magnífica obra d'Helmut Coing, recentment traduïda al castellà, sobre el dret privat europeu. L'autor ens dóna una visió històrica del dret privat europeu a partir del dret comú, amb nombroses referències a l'espanyol inclosos els nostres territoris.⁴⁶

1.2. OBRES GENERALS SOBRE CADA DRET TERRITORIAL

D'altra part, existeixen nombroses i importants obres referides específicament a cada un dels nostres territoris, en ocasions amb comparacions entre les seves respectives institucions jurídiques.

a) Catalunya

Així, de Catalunya és obligat esmentar Vives i Cebrià per la seva *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña* que seguirien vigents, de 1862.⁴⁷

Altres autors importants del segle XIX i principis del XX són Josep A. Elías i Esteve de Ferrater, que publiquen un manual de dret civil català el 1864;⁴⁸ Duran i Bas, amb la seva *Memoria* sobre les institucions de dret civil de Catalunya, de 1883;⁴⁹ Bienvenido Oliver és l'autor d'una altra obra històrica sobre el dret a Catalunya, Mallorca i València, amb especial consideració del codi dels Costums de Tortosa, publicada entre els anys 1876 i 1881;⁵⁰ cal citar l'obra de Santamaría

44. Alfonso GARCÍA-GALLO, *Estudios de historia del derecho privado*, Sevilla, 1982.

45. Álvaro d'ORS PÉREZ-PEIX, *Estudios visigóticos*, Madrid, 1960; *Derecho privado romano*, Pamplona, 1989.

46. Helmut COING, *Derecho privado europeo* (ed. castellana a cura del doctor Antonio Pérez Martín), Madrid, 1996.

47. Pedro N. VIVES CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña, que no están derogados o no son notoriamente inútiles*, Barcelona i Madrid, 1862, 4 v.

48. Josep A. ELÍAS i Esteve de FERRATER, *Manual de derecho civil vigente en Cataluña*, Barcelona, 1864, 2 v.

49. DURAN Y BAS, *Memoria acerca de las instituciones de derecho civil de Cataluña*, Barcelona, 1883.

50. Bienvenido OLIVER, *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia: Código de las Costumbres de Tortosa*, Madrid, 1876/1881, 4 v.

sobre capítols matrimonials, de 1881;⁵¹ Guillem M. de Brocà i Joan Amell per la seva obra sobre les institucions de dret civil català, de 1886,⁵² i la magnífica història del dret català del mateix Brocà, de 1918;⁵³ Maspons, amb la seva col·lecció jurisprudencial referent al dret català, de 1926;⁵⁴ Pella Forgas, amb els seus estudis comparatius entre el dret català i el Codi civil espanyol, publicats entre 1916 i 1920;⁵⁵ o A. M. Borrell, amb un altre extens treball sobre el dret civil català, de 1923.⁵⁶

De la segona meitat del segle xx hem de citar Pons amb la seva relació de constitucions i altres drets de Catalunya, de 1952;⁵⁷ a Condomines, per la seva edició anotada de la compilació de dret civil català, de 1960;⁵⁸ Figa Faura amb el seu manual de dret civil català, de 1961,⁵⁹ o Gassiot pels seus comentaris a la compilació catalana, de 1962.⁶⁰ I més recentment destaquem especialment l'obra de Puig Ferriol i Encarna Roca sobre els fonaments del dret civil català, publicada entre 1978 i 1981;⁶¹ la de Bas sobre el dret de família català, de 1987;⁶² així com la de Salvador Coderch sobre la Compilació de dret català i la seva història, de 1993;⁶³ l'obra de Maluquer sobre el dret civil català, de 1993;⁶⁴ Badosa pel seu compendi de dret civil català, de 1999,⁶⁵ o ja des de la

51. Victorino SANTAMARÍA TOUS, *Las capitulaciones matrimoniales y la hipoteca por razón de dote*, Barcelona i Madrid, 1881.

52. Guillem M. de BROCÀ MONTAGUT i Joan AMELL LLOPIS, *Instituciones del derecho civil catalán vigente*, Barcelona, 1886, 2 v.

53. Guillem M. de BROCÀ MONTAGUT, *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*, 1, Barcelona, 1918.

54. MASPONS, *Col·lecció comentada de les sentències del Tribunal Suprem referents a Catalunya*, Barcelona, 1926/1927, 4 v.

55. J. PELLA FORGAS, *Código civil de Cataluña. Exposición del derecho catalán comparado con el Código civil español*, Barcelona, 1916/1920, 4 v.

56. A. M. BORRELL SOLER, *Dret civil vigent a Catalunya*, Barcelona, 1923, 5 v.; una segona edició en castellà, corregida i complementada es publica a Barcelona el 1944.

57. PONS SANDALINAS, *Constituciones y otros derechos de Cataluña*, 1, Barcelona, 1952.

58. CONDOMINES FAUS, *Compilación del derecho civil de Cataluña anotada*, Barcelona, 1960.

59. FIGA FAURA, *Manual de derecho civil de catalán*, Barcelona, 1961.

60. GASSIOT MAGRET, *Comentarios del derecho civil especial de Cataluña*, Barcelona, 1962.

61. L. PUIG FERRIOL i Encarna ROCA TRIAS, *Fundamentos del derecho civil de Cataluña*, Barcelona, 1979.

62. Jordi BAS VIDAL, *El dret de família català*, Barcelona, 1987.

63. Pau SALVADOR CODERCH, *La Compilación y su historia: Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes*, Barcelona, 1993.

64. C. MALUQUER DE MOTES, *Dret civil català*, Barcelona, 1993.

65. Ferran BADOSA COLL, *Compendi de dret civil català*, Barcelona, 1999.

disciplina de la història del dret, la història del dret privat català de Serrano, publicada el 1999.⁶⁶

b) Aragó⁶⁷

Sobre el dret aragonès destaquen autors del segle XIX com Franco Guillen, amb institucions del dret civil aragonès, el 1841;⁶⁸ Joaquín Costa pel seu estudi del dret consuetudinari de l'Alt Aragó, de 1879;⁶⁹ Dieste, amb el seu diccionari de dret civil aragonès, de 1869;⁷⁰ Andrés Blas, amb els seus estudis comparats de dret aragonès, doctrina d'autors, dret comú i jurisprudència del Tribunal Suprem, de 1873;⁷¹ les obres de Peña i Naval sobre el dret foral aragonès vigent, de 1880 i 1881;⁷² Franco López publica una *Memoria* sobre les institucions civils aragoneses que deuen conservar-se malgrat l'elaboració del nou Codi civil espanyol, el 1886;⁷³ de la Fuente amb uns estudis crítics de la història i el dret d'Aragó, de 1885,⁷⁴ i Martón, amb el seu tractat sobre la successió intestada i els consorts, de 1888.⁷⁵

Del segle XX citem especialment Otto amb la seva obra sobre el dret civil aragonès, de 1924;⁷⁶ Isabal amb els seus comentaris sobre els «Fueros y Observancias»

66. Josep SERRANO DAURA, «Història del dret privat català», a *Història del dret català*, Barcelona, 1999.

67. És molt interessant el treball de Jesús LALINDE ABADÍA, «La literatura foral y jurídica en el reino de Aragón», a *Historia de la literatura jurídica en la España del Antiguo Régimen*, Madrid, 2000, p. 133-151.

68. L. FRANCO GUILLÉN, *Instituciones de derecho civil aragonés*, Saragossa, 1841.

69. Joaquín COSTA MARTÍNEZ, *Derecho consuetudinario del Alto Aragón*, Saragossa, 1879.

70. M. DIESTE, *Diccionario del derecho civil aragonés*, Madrid, 1869.

71. Andrés BLAS Y MELENDO, *Derecho civil aragonés ilustrado con la doctrina de los autores forales, con el derecho común y con la jurisprudencia aragonesa del Tribunal Supremo*, Madrid, 1873.

72. Emilio de la PEÑA, *Recopilación por orden de materias de los Fueros y Observancias vigentes en el antiguo reino de Aragón, adicionada con la jurisprudencia del Tribunal Supremo de Justicia*, Saragossa, 1880; Eduardo NAVAL SCHMIDT, *Compilación articulada del derecho foral vigente en Aragón y conclusiones aprobadas por el Congreso de Jurisconsultos Aragoneses, con observaciones a las mismas*, Saragossa, 1881.

73. FRANCO LÓPEZ, *Memoria sobre las instituciones que deben continuar subsistentes del Derecho civil aragonés y reformas y adiciones que en ellas es conveniente establecer*, Saragossa, 1886.

74. Vicente de la FUENTE, *Estudios críticos sobre la historia y el derecho de Aragón*, Madrid, 1885.

75. Joaquín MARTÓN GAVÍN, *Tratados de sucesiones intestadas y de los consortes en la misma cosa y fideicomiso legal según los Fueros de Aragón, publicados en latín por don Andrés Serveto Aniñón, don Gil Custodio de Lissa y Guevara y don Jerónimo Portolés, y traducidos y anotados*, Saragossa, 1888.

76. OTTO, *Elementos de derecho civil aragonés*, Basbastro, 1924.

d'Aragó, de 1926;⁷⁷ Sainz de Varanda amb el seu repertori de jurisprudència publicat el 1947;⁷⁸ Marín Padilla per la seva història de la successió contractual, de 1992,⁷⁹ i Merino pel seu estudi sobre la fiducia successòria aragonesa, de 1994.⁸⁰

c) *Navarra*

De Navarra, d'entre els autors del segle XIX, s'han de destacar Zuaznávar amb el seu assaig històric crític sobre la legislació de Navarra, de 1820;⁸¹ Yanguas pel seu diccionari sobre els *Fueros* i la legislació vigent a Navarra fins al 1818, de 1828;⁸² Alonso amb la seva recopilació i els seus comentaris als furs i lleis de Navarra, de 1848,⁸³ i Morales, autor d'una *Memoria* sobre les institucions forals que han de preservar-se davant els treballs de la codificació civil espanyola, publicada el 1884.⁸⁴

I al segle XX hi ha autors com: Lacarra amb la seva obra sobre les institucions del dret civil navarrès, publicada entre 1917 i 1932;⁸⁵ Fernández Ariain, que publica altres estudis de dret foral el 1952;⁸⁶ Santamaría Ansa, autor d'un compendi de dret civil navarrès, de 1955;⁸⁷ però potser Salinas és el més important estudiós del dret civil navarrès amb la seva molt extensa obra publicada al llarg de les últimes dècades.⁸⁸ I no podem oblidar l'obra conjunta de García Granero, D'Ors, Aizpún, i altres sobre el dret foral de Navarra, de 1971.⁸⁹

77. ISABAL, *Exposición y comentario del cuerpo legal denominado «Fueros y observancias del Reino de Aragón»*, Saragossa, 1926.

78. Ramón SAINZ DE VARANDA, «Jurisprudencia de Derecho civil aragonés (años 1896-1926)», *Anuario de Derecho Aragonés* (Saragossa), IV (1947/1948).

79. María Luisa MARÍN PADILLA, *Historia de la sucesión contractual*, Saragossa, 1992.

80. José Luis MERINO HERNÁNDEZ, *La fiducia sucesoria aragonesa*, Saragossa, 1994.

81. ZUAZNÁVAR, *Ensayo histórico-crítico sobre la legislación de Navarra*, Pamplona, 1820/1821.

82. J. YANGUAS MIRANDA, *Diccionario de los Fueros del reino de Navarra y de las leyes vigentes promulgadas hasta las Cortes de los años 1817 y 1818 inclusive*, Sant Sebastià, 1828.

83. ALONSO, *Recopilación y comentarios de los Fueros y leyes del antiguo Reino de Navarra*, Madrid, 1848/1849, 2 toms.

84. MORALES, *Memoria que comprende los principios e instituciones del derecho civil de Navarra que deben quedar subsistentes como excepción del Código general*, Pamplona, 1884.

85. V. LACARRA MENDILUCE, *Instituciones de derecho civil navarro*, Pamplona, 1917/1932, 2 v.

86. FERNÁNDEZ ARIAÍN, *Estudios de derecho foral navarro*, Pamplona, 1952.

87. SANTAMARÍA ANSA, *El derecho civil de Navarra*, Pamplona, 1955.

88. Francisco SALINAS QUIJADA, entre d'altres: *El Código civil general y el derecho civil de Navarra*, Pamplona, 1955; *Temas de derecho foral navarro*, Pamplona, 1958; *Estudios de historia del derecho foral de Navarra*, Pamplona, 1978; *Derecho civil de Navarra*, Pamplona, 1973 i s., 6 toms, 10 v.; *Manual de derecho civil navarro*, Pamplona, 1980.

89. J. GARCÍA GRANERO, NAGORE YÁRNOZ, LÓPEZ JACOISTE, ARREGUI GIL, AIZPÚN TUEIRO, ORS PÉREZ-PEIX, SANTAMARÍA ANSA i SALINAS QUIJADA, *Derecho foral de Navarra*, Pamplona, 1971.

d) *País Basc*

Quant al País Basc, destaquem d'entre finals del segle XIX i principis del XX, els autors següents: Soraluze amb una obra dedicada als *Fueros de Guipúzcoa*, de 1866;⁹⁰ la d'Angulo sobre la legislació pròpia del País Basc, de 1876;⁹¹ la d'Artiñano sobre Biscaia, de 1894;⁹² Vicario publica la seva obra sobre el dret consuetudinari biscaí, el 1901;⁹³ Angulo s'ocupa del dret privat biscaí, el 1903;⁹⁴ Balparda, amb el seu estudi crític del projecte d'apèndix foral per a Biscaia i Àlaba, de 1903;⁹⁵ Chalbaud publica una obra sobre el dret privat basc, el 1919;⁹⁶ Jado, el 1923, s'ocupa també del dret foral biscaí i d'Àlaba amb certa amplitud,⁹⁷ i Echegaray tracta sobre les institucions forals guipuscoanes, el 1924.⁹⁸

I ja en la segona meitat del segle XX tenim a Astorqui amb el seu manual i la seva introducció al dret civil de Biscaia i d'Àlaba, publicats respectivament els anys 1959 i 1964;⁹⁹ i Celaya edita dos treballs sobre la foralitat civil de Biscaia, el 1965 i el 1970.¹⁰⁰ Però potser les obres més importants, pel tractament conjunt que ofereixen del dret foral basc són la de García Royo publicada en diversos toms l'any 1952¹⁰¹ i la de Celaya de 1997.¹⁰²

1.3. OBRES GENERALS DE DIVULGACIÓ

I encara hem de referir-nos a un gènere certament de recent aparició i que va adquirint major rellevança: el de les obres de divulgació general. Tenim au-

90. N. SORALUCE, *Fueros de Guipúzcoa*, Madrid, 1866.

91. José María ANGULO Y DE LA HORMAZA, *Sucinta exposición de la historia, legislación y régimen administrativo y estado actual de las Provincias Vascongadas*, Bilbao, 1876.

92. Aristides ARTIÑANO ZURICALDAY, *Bosquejo de la legislación foral del señorío de Vizcaya*, Barcelona, 1894.

93. Nicolás VICARIO DE LA PEÑA, *Derecho consuetudinario de Vizcaya*, Madrid, 1901.

94. A. ANGULO LAGUNA, *Derecho privado de Vizcaya*, Madrid, 1903.

95. Gregorio de BALPARDA, *El Fuero de Vizcaya en lo civil: Estudio crítico del proyecto de apéndice del Código civil que comprende las disposiciones aplicables en Vizcaya y en Álava*, Bilbao, 1903.

96. Luis CHALBAUD ERRAZQUIN, *El derecho privado vasco*, Bilbao, 1919.

97. R. JADO Y VENTADES, *Derecho civil de Vizcaya: Comentarios a las leyes del Fuero de Vizcaya*, Bilbao, 1923.

98. C. de ECHEGARAY, *Compendio de instituciones forales de Guipúzcoa*, Sant Sebastià, 1924.

99. Antonio ASTORQUI ZABALA, *Manual del derecho civil foral de Vizcaya y Álava*, Bilbao, 1959; *Introducción al derecho civil de Vizcaya y Álava*, Bilbao, 1964.

100. CELAYA, *Vizcaya y su Fuero civil*, Pamplona, 1965; *El derecho foral de Vizcaya en la actualidad*, Bilbao, 1970.

101. GARCÍA ROYO, *Foralidad civil de las provincias vascongadas*, Vitòria, 1952, 3 toms.

102. Adrián CELAYA IBARRA, *Curso de derecho civil vasco*, Bilbao, 1997.

tors com Salinas, autor ja citat quant a Navarra; però igualment destaquen Aldea, a la mateixa Navarra,¹⁰³ i Mas i Solench, a Catalunya.¹⁰⁴

Es tracta d'obres generals, de relativa extensió, en les quals es descriuen els drets civils propis o certs àmbits seus d'una manera erudita i a la vegada senzilla amb l'objecte de fer-los comprensibles, si no a tota la ciutadania almenys a aquells sectors que per diverses raons tinguin un interès especial sense pertànyer al món jurídic.

2. MONOGRAFIES DEDICADES AL DRET FAMILIAR I A ALTRES INSTITUCIONS AFINS

En aquest apartat tractarem de les monografies publicades sobre institucions específiques del dret familiar tant en general i en relació amb tots els territoris espanyols, com d'aquelles que se circumscriuen en l'àmbit d'un territori determinat.

2.1. MONOGRAFIES SOBRE INSTITUCIONS DE FAMÍLIA AMB CARÀCTER GENERAL

Com a monografies sobre una institució específica volem destacar, entre d'altres, les següents: de Gómez sobre la dona en el dret, de 1942, i les reserves hereditàries de 1949;¹⁰⁵ la de Maldonado sobre la condició jurídica del *nasciturus*, de 1946,¹⁰⁶ i la de Lacruz-Sancho sobre dret familiar i especialment el matrimoni de 1963/1966;¹⁰⁷ com a obra general la d'Hierneiz sobre la successió per causa de mort als drets forals hispànics, de 1966,¹⁰⁸ i també la de Lacruz-Berdejo y Sancho sobre dret de successions, de 1971.¹⁰⁹

103. Raimundo ALDEA EGUÍLAZ, *Los derechos de Navarra (prontuario de divulgación foral)*, Pamplona, 1958; *Divulgación de los Fueros*, Pamplona, 1971.

104. Josep M. MAS I SOLENCH, *El dret civil dels catalans*, Barcelona, 1985; *Catalunya i el seu dret*, Barcelona, 1989; *Mil anys de dret a Catalunya*, Barcelona, 1989. La primera ha estat reeditada dues vegades, el 1986 i el 1990, i també traduïda al castellà el 1989 i el 1990, al francès, a l'anglès, a l'alemany i a l'italià.

105. Luis GÓMEZ MORÁN, *La mujer en la historia y en la legislación*, Madrid, 1942; *Las reservas en el derecho español y en el comparado (su naturaleza, efectos y problemas relacionados con ellas)*, Oviedo, 1949.

106. José MALDONADO FERNÁNDEZ DEL TORCO, *La condición jurídica del nasciturus en el derecho español*, Madrid, 1946.

107. LACRUZ-SANCHO, *Derecho de familia: El matrimonio y su economía*, Barcelona, 1963.

108. Otto HIERNEIS, *Das besondere Erbrecht der sogenannten Foralrechtsgebiete spaniens*, Berlín i Tübingen, 1966.

109. José Luis LACRUZ BERDEJO i Francisco de Asís SANCHO REBULLIDA, *Derecho de sucesiones*, Barcelona, 1971/1973, 2 v.

Seguirien la de Pérez de Benavides sobre el testament visigòtic, de 1975;¹¹⁰ la d'Arvizu sobre dret successori, el 1977;¹¹¹ els estudis de Vallet de Goytiso-lo també sobre el dret successori de 1974;¹¹² l'obra d'Emma Montanos dedi-cada a la família en l'alta edat mitjana espanyola, en la qual acudeix, entre d'altres, a textos de dret local també d'Aragó i Navarra, publicada el 1980;¹¹³ la d'Aznar sobre el matrimoni en la baixa edat mitjana, de 1989,¹¹⁴ i la de Mu-ñoz García sobre les limitacions a la capacitat d'obrar de la dona casada, de 1991.¹¹⁵

A més, cal citar aquí l'obra col·lectiva editada el 1987 i dedicada a la famí-lia a l'Espanya mediterrània, en què intervenen autors com Casey, Chacón, Gac-to, Moll, etc.¹¹⁶ Cada article d'aquest llibre s'ocupa de la configuració jurídica, política i social de la família i de la casa en els territoris mediterranis hispànics, inclosa Catalunya.

També en aquest apartat hem de referir-nos a l'obra de Maria Adela Fargas publicada el 1997 amb el títol de *Família i poder a Catalunya* en un període molt concret que va des de 1516 fins a 1626.¹¹⁷ En aquesta obra no es desenvol-upen pròpiament institucions juridicofamiliars, però entenem que pot resultar de gran interès per als especialistes.

2.2. MONOGRAFIES SOBRE DRET FAMILIAR EN ELS NOSTRES TERRITORIS

a) Catalunya

De Catalunya podem citar l'obra de Maspons sobre el dret familiar se-gons la doctrina dels autors, de 1899;¹¹⁸ la de Martí Miralles sobre el règim

110. Manuel M. PÉREZ DE BENAVIDES, *El testamento visigótico*, Granada, 1975.

111. Fernando de ARVIZU, *La disposición mortis causa en el derecho español de la alta edad media*, Pamplona, 1977.

112. VALLET DE GOYTISOLO, *Estudios de derecho sucesorio*, Madrid, 1974.

113. Emma MONTANOS FERRÍN, *La familia en la alta edad media española*, Pamplona, 1980.

114. Federico R. AZNAR GIL, *La institución matrimonial en la Hispania cristiana bajo-me-dieval (1215-1563)*, Salamanca, 1989.

115. María José MUÑOZ GARCÍA, *Las limitaciones a la capacidad de obrar de la mujer casa-da: 1505-1975*, Madrid, 1991.

116. J. CASEY et al., *La familia en la España mediterránea (siglos XV-XIX)*, Barcelona, 1987.

117. María Adela FARGAS PEÑARROCHA, *Família i poder a Catalunya, 1516-1626*, Barcelo-na, 1997.

118. Francesc MASPONS ANGLASELL, *Nostre dret familiar segons els autors clàssics Fonta-nella, Càncer, Comes, Mieres, Ferrer, etc.*, Barcelona, 1899.

successori, de 1911¹¹⁹ i 1925;¹²⁰ la de Fuente sobre l'heretament capitular, de 1921;¹²¹ la de Lalinde, sobre els pactes matrimonials i el dot a Catalunya, de 1958 i 1962;¹²² la tesi doctoral de Puig Ferriol, dedicada al fiduciari en les substitucions fideïcomissàries, de 1963;¹²³ la del mateix Puig Ferriol sobre els marmessors, de 1967;¹²⁴ la de Mullerat, que va tractar la quarta trebel·liànica, el 1971;¹²⁵ la d'Encarna Roca pel seu estudi de la legítima catalana, de 1975;¹²⁶ la de Delgado pel seu treball sobre el règim matrimonial de separació de béns a Catalunya, de 1974;¹²⁷ la de Ysas, una altra tesi doctoral dedicada a l'estudi de les donacions entre cònjuges a Catalunya, de 1983;¹²⁸ l'obra d'Udina Abelló sobre el testament català al segle XIII, de 1988;¹²⁹ la d'Egea sobre l'heretament, de 1981,¹³⁰ o la de Torrelles sobre la possessió civilíssima i la possessió de l'hereu, de 1994.¹³¹

A part existeixen obres generals d'ordre jurídicopúblic que tot i així ens aporten nombroses dades de la societat i de la seva organització jurídica, inclo-ses les relacions familiars. Aquest és el cas per exemple d'Hinojosa, a principis del segle XX, amb nombrosos treballs sobre la societat feudal catalana a l'edat mitjana,¹³² però també podem citar l'excel·lent col·lecció «Història de Catalunya»,

119. Joan MARTÍ MIRALLES, *Principis del dret successori aplicats a fórmules d'usdefruit vi-dual i d'herència vitalícia*, Barcelona, 1911.

120. Joan MARTÍ MIRALLES, *Principis del dret successori aplicats a fórmules d'usdefruit vi-dual i d'herència vitalícia*, Barcelona, 1925.

121. Pedro de la FUENTE PERTEGAZ, *Los heredamientos capitulares en Cataluña*, Madrid, 1921.

122. Jesús LALINDE ABADÍA, *Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el derecho cata-lán*, Barcelona, 1958; *La dote y sus privilegios en el derecho catalán*, Barcelona, 1962.

123. Lluís PUIG FERRIOL, *El fiduciario en las sustituciones fideicomisarias catalanas*, tesi doc-toral, Universitat de Barcelona, 1963.

124. Lluís PUIG FERRIOL, *El albaceazgo*, Barcelona, 1967.

125. Ramón M. MULLERAT BALMAÑA, *La cuarta trabeliànica*, Barcelona, 1971.

126. Encarna ROCA TRIAS, *Natura i contingut de la legítima en el dret civil català*, Barcelona, 1975.

127. Jesús DELGADO ECHEVERRÍA, *El régimen matrimonial de separación de bienes en Ca-taluña*, Madrid, 1974.

128. María YSAS SOLANES, *Las donaciones entre cónyuges en el derecho civil de Cataluña*, tesi doctoral, Universidad de Barcelona, 1983.

129. Antoni M. UDINA ABELLÓ, «El testament català en el segle XIII; supervivències i in-novacions», *Memoires de la Societé Archeologique de Montpellier* (Montpellier), XVI (1988), p. 157-165.

130. Joan EGEEA FERNÁNDEZ, *Estructura i natura dels heretaments en el dret civil català*, Barcelona, 1981.

131. E. TORRELLES, *La possessió civilíssima i la possessió de l'hereu*, Barcelona, 1994.

132. Eduardo de HINOJOSA NAVEROS, *Obras-estudios de investigación*, Madrid, 1955, 2 v.

dirigida per J. Nadal Farreras i Philippe Wolff, de 1983,¹³³ o l'obra de Freedman de 1993¹³⁴ (per posar uns exemples).

b) *Aragó*

D'Aragó hem de citar aquests autors, els primers ja del segle XIX i principis del XX: Nougues pel seu tractat sobre el «consorci conyugal», de 1859;¹³⁵ Lausin, que tracta dels drets de viduïtat i del règim successori, el 1885;¹³⁶ Vidie-la s'ocupa dels efectes jurídics de la menor edat a l'Aragó, el 1903;¹³⁷ Azpeitia també sobre la menor edat en el dret històric aragonès, el 1903;¹³⁸ Martín-Ballesteros estudia la institució aragonesa de la casa, el 1944;¹³⁹ cal citar també a Bandrés, per la seva tesi doctoral de 1979, sobre les capitulacions matrimonials el segle XVII;¹⁴⁰ Marín s'ocupa de la successió contractual, el 1992,¹⁴¹ i Bayod tracta de la mateixa institució dels capítols matrimonials aragonesos en una excel·lent obra publicada el 1995.¹⁴²

c) *Navarra*

Del segle XIX hem de referir-nos a Desdevises pels seus estudis sobre la condició foral de la dona, de 1888 i 1890.¹⁴³ I del segle XX cal recordar aquests autors: Abadía, pel seu treball sobre els drets del cònjuge vidu a Navarra, de 1956;¹⁴⁴ Aiz-

133. Col·lecció «Història de Catalunya» (dirigida per J. Nadal Farreras i Philippe Wolff), Barcelona, 1983.

134. Paul H. FREEDMAN, *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Barcelona, 1993.

135. Pedro NOUGUES SECAL, *Tratado del consorcio conyugal con arreglo a la Jurisprudencia de Aragón*, Saragossa, 1859.

136. LAUSÍN CARNICER, *Derecho de viudedad, libertad de testar y orden de llamamientos en las sucesiones intestadas según los Fueros de Aragón en sus relaciones con la legislación de Castilla*, Calataiud, 1885.

137. Santiago VIDIELLA JASA, *La capacidad jurídica restringida por la edad: Suplementos de capacidad y beneficios de los incapaces*, Saragossa, 1903.

138. Mateo AZPEITIA ESTEBAN, *Los menores aragoneses y sus instituciones de edad ante los Fueros: Observancias y el Código civil*, Saragossa, 1903.

139. Luis MARTÍN-BALLESTEROS COSTEA, *La casa en el derecho aragonés*, Saragossa, 1944.

140. Rosa María BANDRÉS SÁNCHEZ-CRUZAT, *Estudio histórico-jurídico de las capitulaciones matrimoniales en Aragón en el siglo XVII*, tesi doctoral, Universitat de Saragossa, 1979.

141. María Luisa MARÍN PADILLA, *Historia de la sucesión contractual*, Saragossa, 1992.

142. María del Carmen BAYOD LÓPEZ, *Sujetos de las capitulaciones matrimoniales aragonesas*, Saragossa, 1995.

143. G. DESDEVISES DU DEZERT, *De conditione mulierum iuxta Forum Navarrensiem*, Caen, 1888; *De la condition de la femme mariée en Navarre d'après le Fuero General*, 1890.

144. Joaquín ABADÍA ESCOLÀ, *Los derechos del cónyuge viudo en la legislación foral de Navarra*, Pamplona, 1956.

pún pel seu estudi de la representació successòria, de 1957,¹⁴⁵ i Arregui sobre la fidelitat vidual, de 1968.¹⁴⁶

d) *País Basc*

Quant al País Basc, amb una historiografia juridicofamiliar escassa, podem citar: en primer lloc precisament a un autor francès, Cordier, que el 1869 publica la seva obra sobre la família en el País Basc;¹⁴⁷ a Chalbaud, que en diversos treballs s'ocupa de la família i de la troncalitat en el dret basc, els anys 1898 i 1919;¹⁴⁸ a Balparda per la seva obra sobre el *caserío*, de 1913;¹⁴⁹ a Navajas pel seu treball sobre l'ordenació consuetudinària del *caserío* a Guipúscoa, el 1975,¹⁵⁰ o a Martín pel seu sobre el règim economicomrimonial biscaí, de 1996.¹⁵¹

3. ARTICLES I ALTRES TREBALLS BREUS

En aquest apartat ens referirem als nombrosos articles publicats fonamentalment al llarg del segle XX, sobretot en les últimes dècades, dedicats al dret privat en general, al dret familiar en particular o a determinades institucions.

Prèviament, he de recordar que des del segle XIX s'editen moltes revistes jurídiques que acostumen a incloure articles i altres treballs sobre el dret privat històric, i de vegades concretament relatius al dret de família. Així apareixen la *Revista General de Legislación y Jurisprudencia*; la *Revista Jurídica de Catalunya*, l'*Anuario de Historia del Derecho Español*; l'*Anuario de Derecho Civil*; la *Revista de Derecho Civil Aragonés*; l'*Anuario de Derecho Aragonés*; els *Anales de la Academia Matritense del Notariado*; *La Notaría* (del Col·legi de Notaris de Barcelona); l'*Anuario de Derecho Foral* (Navarra); la *Revista de Historia del*

145. Rafael AIZPÚN TUERO, *La representación sucesoria en el derecho civil de Navarra*, Pamplona, 1957.

146. Antonio María ARREGUI, *La fidelidad viudal en el derecho privado de Navarra*, Pamplona, 1968.

147. Eugène CORDIER, *Organisation de la famille chez les basques*, París, 1869.

148. Luis CHALBAUD ERRAZQUIN, *La troncalidad en el Fuero de Bizcaya*, Bilbao, 1898; *La familia como forma típica y trascendental de la constitución social vasca*, Bilbao, 1919.

149. Gregorio de BALPARDAY DE LAS HERRERÍAS, *El Fuero y el caserío*, Bilbao, 1913.

150. Álvaro NAVAJAS LAPORTE, *La ordenación consuetudinaria del caserío en Guipúzcoa*, Sant Sebastià, 1975.

151. L. C. MARTÍN OSANTE, *El régimen económico matrimonial en el derecho vizcaíno: La comunicación foral de bienes*, Bilbao, 1996.

Derecho; la *Revista de Derecho Privado*; la *Revista de Derecho Público*, els *Anales de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación*; la *Revista de Estudios Políticos*; els *Cuadernos de Historia del Derecho*; *Ius Fugit*; *Glossae: Revista de Historia del Derecho Europeo*; *Initium / Revista Catalana d'Història del Dret*, la *Revista Derecho de Familia*, la *Revista de la Facultad de Derecho de Granada*, la *Revista de la Facultad de Derecho de Madrid*, la *Revista General de Derecho*, i un llarg etcètera. Publicacions que editen organismes públics, universitats, acadèmies i col·legis d'advocats i de notaris.

Sense oblidar les nombroses revistes estrangeres en les quals habitualment també publiquen els seus treballs i estudis especialistes espanyols; aquest és el cas de la *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, de *Récueils de la Société Jean Bodin*, dels *Annales de la Faculté de Droit de Toulouse* o *Annales du Midi*, per citar solament algunes de les més prestigioses.

3.1. ARTICLES MONOGRÀFICS GENERALS

Existeixen articles elaborats amb caràcter general i comú als sistemes jurídics peninsulars, a manera de notes o reflexions breus.

Aquest és el cas d'autors com Gibert sobre el dret privat, el 1957;¹⁵² de Lalinde el 1962;¹⁵³ de Martín-Ballester, que compara bé que breument el dret aragonès amb altres drets hispànics, el 1971,¹⁵⁴ o de Lacarra, relatiu al matrimoni en els territoris basc, navarrès i aragonès, el 1981.¹⁵⁵

A més, i aquí en aquest apartat, és obligat recordar els articles que sobre el dret familiar i altres institucions es varen publicar en la coneguda *Nueva enciclopedia jurídica*, publicada per Seix, en què distints autors desenvolupen diferents veus ordenades alfabèticament, incloses les relatives al dret familiar en termes generals o particularment en relació amb el dret local o territorial de cada un dels nostres antics regnes.¹⁵⁶

152. Rafael GIBERT SÁNCHEZ DE LA VEGA, «El derecho privado en las ciudades españolas durante la Edad Media», *Récueils de la Société Jean Bodin*, VIII/3a part, Brussel·les, 1957, p. 181-220.

153. Jesús LALINDE ABADÍA, «Rasgos evolutivos del derecho privado de los siglos XII al XIV en la Corona de Aragón», *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, III, Barcelona, 1962, p. 171-182.

154. Luis MARTÍN-BALLESTERO COSTEA, «Los derechos hispánicos comparados a través de la *Compilación del Derecho civil aragonés*», *BCAZ*, 43 (1971), p. 15-91.

155. José M. LACARRA, «Sobre el matrimonio y otros arcaísmos entre vascos, navarros y aragoneses», *Cuadernos de Historia de España* (Buenos Aires), LXV-LXVI (1981), p. 449-455.

156. *Nueva enciclopedia jurídica*, Barcelona, toms 1-9, en les dècades de 1950 i 1960.

Precisament a Catalunya, la Fundació Jaume Callís està preparant un *Diccionari jurídic català*, que potser aviat veurà la llum.

A Aragó en els últims anys també s'ha despertat un interès inusitat per l'estudi del seu dret civil històric, com queda patent en les actes de les successives jornades que se n'han realitzat patrocinades per les seves Corts o per la institució de El Justicia de Aragón.¹⁵⁷

Igualment cal esmentar les jornades bianuals que des de 1980 se celebren a la localitat de Tossa (Girona), dedicades al dret català en general i patrocinades per la Càtedra Duran i Bas de la Universitat de Barcelona.

3.2. ARTICLES SOBRE INSTITUCIONS DEL DRET DE FAMÍLIA

També trobem molts articles monogràfics sobre institucions concretes i comunes als ordenaments dels nostres territoris, que fins i tot assenyalen les possibles diferències en el tractament que reben en cada lloc, ja sigui respecte del dret territorial, del municipal o del senyorial.

Bé, entre aquests autors podem remetre'ns als següents: Gibert, que el 1947 publica un article sobre el consentiment familiar en el matrimoni, i García González, que el 1953 n'edita un altre sobre la promesa de matrimoni en el dret espanyol;¹⁵⁸ Merea, historiador del dret portuguès, amb una obra molt extensa sobre el dret hispànic, ha tractat sobre els nostres règims matrimonials, la pàtria potestat, el dot, el testament, el casament sense consentiment, etc., ja sigui segons el dret visigòtic o l'hispànic posterior amb nombrosos articles publicats entre els anys 1939 i 1953;¹⁵⁹ Font Rius es va ocupar de la tutela en l'alta edat mitjana

157. Les jornades sobre el dret civil aragonès se celebraren a Jaca el 1985 sota el patrocini de les Corts d'Aragó; les actes es varen publicar a Saragossa el 1986. Los *Encuentros del Foro de Derecho Aragonés* s'iniciaren el 1991, i *El Justicia de Aragón* n'edita les actes successivament.

158. Rafael GIBERT, «El consentimiento familiar en el matrimonio según el derecho medieval español», AHDE (Madrid), 18 (1947), p. 706-761; Juan García González, «El incumplimiento de las promesas de matrimonio en la historia del derecho español», AHDE (Madrid), 23 (1953), p. 611-642.

159. Paulo MERAH, «O poder paternal na legislação visigótica», *Boletim da Faculdade de Direito* (Coimbra), xv (1939), p. 297-317; «Estudos sobre a história dos regimes matrimoniais», *Boletim da Faculdade de Direito* (Coimbra), xviii/xix (1943/1944), p. 71-98 i 74-117; «Notas sobre o poder paternal no direito hispânico occidental durante os séculos XII e XIII», AHDE (Madrid), 18 (1947), p. 15-33; «O dote visigótico», *Estudos de Direito Visigótico*, Coimbra, 1948, p. 23-48; «Sobre o testamento hispânico no século VI», *Estudos do Direito Visigótico*, Coimbra, 1948, p. 105-119; «Sobre o casamento *sine consensu parentum* no direito visigótico», *Boletim da Faculdade de Direito* (Coimbra), xxiv (1949), p. 79-105; «Sobre as origens do executor testamentário», *Estudos de Direito Hispânico Medieval* (Coimbra), II (1953), p. 1-53. I un llarg etcètera.

el 1951, i del règim econòmic matrimonial en els regnes hispànics medievals el 1954;¹⁶⁰ Otero, amb articles sobre la pàtria potestat i l'adopció de 1956, 1957 i 1971,¹⁶¹ i sobre les arres en el dret espanyol medieval, de 1955;¹⁶² García Garrido també s'ocupa de la tutela el 1955;¹⁶³ García de Valdeavellano, de la comunitat patrimonial de la família, el 1956;¹⁶⁴ Martínez Gijón, sobre la comunitat i la partició hereditària, el 1957;¹⁶⁵ García Garrido, sobre el règim jurídic del patrimoni uxori, el 1959;¹⁶⁶ García-Gallo de la successió per causa de mort, el 1959, i el testament medieval espanyol en relació amb el romà el 1977;¹⁶⁷ més d'Otero, sobre el dot i les millores, els anys 1959, 1960, 1961 i 1963;¹⁶⁸ els de Lalinde sobre la successió legítima, de 1960 i 1962;¹⁶⁹ Medina, sobre legitimació i reconeixement dels fills il·legítics a l'Espanya dels segles XVI i XVII, el 1961;¹⁷⁰ Murga, del testa-

160. Josep M. FONT RIUS, «Entorno a la aplicación del derecho visigodo durante la reconquista: la tutela alto-medieval catalana», *Revista Portuguesa de Historia* (Coimbra), v (1951), p. 351-378; «La ordenación paccionada del régimen matrimonial de bienes en el Derecho medieval hispánico», *Anales de la Academia Matritense del Notariado* (Madrid), VIII (1954), p. 189-244.

161. Alfonso OTERO, «La patria potestad en el derecho histórico español», AHDE (Madrid), 26 (1956), p. 209-242; «Sobre la realidad histórica de la adopción», AHDE (Madrid), 27-28 (1957/1958), p. 1143-1149; «*Liber iudiciorum* 4, 5, 5. En torno a las limitaciones de la patria potestad», AHDE (Madrid), 41 (1971), p. 127-140.

162. Alfonso OTERO, «Las arras en el derecho español medieval», AHDE (Madrid), 25 (1955), p. 189-210.

163. M. GARCÍA GARRIDO, «*Iustus tutor y legitimus tutor*», AHDE (Madrid), 25 (1955), p. 839-844.

164. Luis GARCÍA DE VALDEAVELLANO, «La comunidad patrimonial de la familia en el derecho español medieval», *Acta Salmanticensia* (Salamanca), III/1 (1956), separata.

165. José MARTÍNEZ GIJÓN, «La comunidad hereditaria y la partición de la herencia en derecho medieval español», AHDE (Madrid), 27-28 (1957/1958), p. 221-303.

166. Manuel GARCÍA GARRIDO, «El régimen jurídico del patrimonio uxorio en el derecho vulgar romano-visigótico», AHDE (Madrid), 29 (1959), p. 389-446.

167. Alfonso GARCÍA-GALLO, «El problema de la sucesión *mortis causa* en la alta edad media española», *Anales de la Academia Matritense del Notariado* (Madrid) (1959), p. 249-276; «Del testamento romano al medieval. Las líneas de su evolución en España», AHDE (Madrid), 47 (1977), p. 425-497.

168. Alfonso OTERO, «*Liber iudiciorum* 3,1, 5 (en tema de dote y *donatio propter nuptias*)», AHDE (Madrid), 29 (1959), p. 545-555; «Ventajas o mejoría», AHDE (Madrid), 30 (1960), p. 491-552; «La mejora del nieto», AHDE (Madrid), 31 (1961), p. 389-400; «La mejora», AHDE (Madrid), 33 (1963), p. 5-131.

169. Jesús LALINDE ABADÍA, «Un enigma jurídica visigodo», AHDE (Madrid), 30 (1960), p. 632-642; «La sucesión filial en el derecho visigodo», AHDE (Madrid), 32 (1962), p. 113-129.

170. Manuel MEDINA ORTEGA, «Reconocimiento y legitimación de los hijos ilegítimos en la España de los siglos XVI y XVII», *Revista de la Facultad de Derecho* (Madrid), v (1961), p. 156-159.

ment a favor de Jesucrist i dels sants, el 1965;¹⁷¹ D'Ors sobre pàtria potestat, el 1965;¹⁷² Tomás i Valiente tracta sobre la successió sense parents del causant, el 1966;¹⁷³ García-Gallo, de la condició de la dona en el dret espanyol, el 1966;¹⁷⁴ els treballs de Gacto sobre la filiació il·legítima i els fills naturals, de 1971 i 1976;¹⁷⁵ un altre de Lalinde sobre el senatconsult Valleïà i la seva recepció a Espanya, de 1971;¹⁷⁶ Iglesia sobre les unions matrimonials i altres afins en el dret històric espanyol, de 1974, i sobre la relació de l'individu amb la família en el dret privat espanyol, el 1987;¹⁷⁷ Guzmán sobre la responsabilitat del tutor de la dona, el 1976;¹⁷⁸ Puig Salellas tracta de la condició juridicoeconòmica de la dona casada, també el 1976,¹⁷⁹ i Montagut sobre la successió hereditària a l'edat mitjana, el 1992 i el 1993.¹⁸⁰

Però no podem oblidar-nos aquí de les actes de dues jornades celebrades a Espanya els anys 1992 i 1993 precisament dedicades a la família en les regions pirenaïques, on es publiquen diversos articles de gran interès.¹⁸¹

171. José Luis MURGA GENER, «El testamento a favor de Jesucristo y de los Santos», AHDE (Madrid), 35 (1965), p. 357-419.

172. Alvaro d'ORS, «A Lei IV, 5, 5 da *Lex Visigothorum* e o poder paternal do direito visigótico», *Boletim da Faculdade de Direito* (Coimbra), XLI (1965), p. 63-81.

173. Francisco TOMÁS Y VALIENTE, «La sucesión de quien muere sin parientes», AHDE (Madrid), 33 (1963), p. 189-254.

174. Alfonso GARCÍA-GALLO, «L'évolution de la condition de la femme en droit espagnol», *Annales de la Faculté de Droit de Toulouse* (Tolosa), XIV (1966), p. 73-96.

175. Enrique GACTO FERNÁNDEZ, «La filiación ilegítima en la historia del derecho español», AHDE (Madrid), 41 (1971), p. 899-944; «La situación jurídica de los hijos naturales e ilegítimos menores de edad en el derecho histórico español. Alimentos y tutela», *Récueils de la Société Jean Bodin* (Brussel·les), XXXVI (1976), p. 169-182.

176. Jesús LALINDE ABADÍA, «La recepción española del senadoconsulto Valleyano», AHDE (Madrid), 41 (1971), p. 335-371.

177. Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, «Uniones matrimoniales y afines en el derecho histórico español», *Revista de Derecho Notarial* (Madrid), LXXXV-LXXXVI (1974), p. 71-107; «Individuo y familia, una historia del derecho privado español», *Enciclopedia de historia de España*, I, Madrid, 1987, p. 433-536.

178. Alejandro GUZMÁN, «Sobre la responsabilidad del *tutor mulieris*», AHDE (Madrid), 46 (1976), p. 145-161.

179. Josep M. PUIG SALELLAS, «Autonomía patrimonial de la mujer casada en derecho español», *Anales de la Academia Matritense del Notariado* (Madrid), XIX (1976), p. 77-120.

180. Tomás de MONTAGUT ESTRAGUÉS, «El testamento inoficioso en las Partidas y sus fuentes», AHDE (Madrid) (1992), p. 239-326; «Los actos a causa de muerte en los derechos ibéricos medievales», *Récueils de la Société Jean Bodin* (Brussel·les), LX (1993), p. 185-226.

181. *Actes del I Congrès d'Història de la Família als Pirineus*, 1992; *La família als Pirineus*, Andorra, 1993.

3.3. ARTICLES SOBRE EL DRET DE FAMÍLIA EN ELS NOSTRES TERRITORIS

a) *Catalunya*

Catalunya és potser el territori on més s'investiga el dret històric propi fonamentalment el públic, però també abunden els treballs i articles sobre el privat.

Tenim per exemple a Saguer, autor d'articles elaborats sovint a manera de comentaris sobre la condició jurídica de la menor casada, el règim econòmic matrimonial a Girona o la reserva per a testar, publicats entre 1895 i 1911;¹⁸² Planas tracta de l'esponsalici i del règim d'associació a compres i millores, el 1895;¹⁸³ el mateix Saguer amb Roca, Porcioles, Moragas i Anguera elaboren una obra conjunta sobre dret civil comarcal català en general i sobre determinades institucions familiars locals o comarcals en particular, que es publica en conjunt el 1934;¹⁸⁴ Hernández Palmés s'ocupa del règim matrimonial segons el dret local de Lleida, el 1944;¹⁸⁵ Udina tracta breument de la institució del «fillolatge» català el 1959;¹⁸⁶ Lalinde publica diversos treballs dedicats a l'heretament, el 1961, i als pactes matrimonials catalans, el 1963 i 1966;¹⁸⁷ Pons Guri s'ocupa del testament parroquial a Girona al segle XIV, el 1963;¹⁸⁸ Font Rius també tracta del règim econòmic fa-

182. Emili SAGUER OLIVET, «Venta de bienes de una menor casada», *Revista Jurídica de Catalunya* (RJC) (Barcelona), I (1895), p. 380-385; «Régimen economic familiar de Girona y son Bisbat», RJC (Barcelona), XIII (1907), p. 473-504; *De la reserva para testar*, Girona, 1911.

183. José M. PLANAS CASALS, «Esponsalicio: asociación a compras y mejora», RJC (Barcelona), I (1895), p. 470-472.

184. Sota el títol de *Conferències sobre varietats comarcals del dret civil català*, l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya va editar a Barcelona, l'any 1934, un volum en el qual es troben aquests articles: Emili SAGUER OLIVET, «Dret comarcal gironí», p. 41-100; Ramon M. ROCA SASTRE, «L'heretament fiduciari al Pallars Sobirà», p. 101-160; Josep M. PORCIOLES COLOMER, «Règim econòmic familiar al Baix Urgell i Segrià», p. 161-192; Vicent de MORAGAS, «Associació a compres i millores en el Camp de Tarragona», p. 193-200; Oriol ANGUERA DE SOJO DODERO, «Dret especial de la comarca de Vic», p. 273-340.

185. Antonio HERNÁNDEZ PALMÉS, «Capítulos matrimoniales en las comarcas ilderdenses», *Ilerda* (Lleida), I (1944), p. 173-191; «El régimen dotal en las *Consuetudines ilderdenses* de Guillermo Botet», *Ilerda* (Lleida), II (1944), p. 399-411.

186. Federico UDINA MARTORELL, «El fillolatge, institució jurídica-familiar», AHDE (Madrid), 29 (1959), p. 541-544.

187. Jesús LALINDE ABADÍA, *Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el derecho catalán*, Barcelona, 1958; «La problemática histórica del heredamiento», AHDE (Madrid), 31 (1961), p. 195-233; *La dote y sus privilegios en el derecho catalán*, Barcelona, 1962; «Los pactos matrimoniales catalanes», AHDE (Madrid), 33 (1963), p. 134-266; «Regímenes comunitarios en la *Compilación de derecho civil especial de Cataluña*», RJC (Barcelona), LXV (1966), p. 313-349.

188. Josep M. PONS GURI, «El testamento parroquial gerundense en el siglo XIV», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* (Girona), XVI (1963), p. 185-199.

miliar català medieval, el 1969;¹⁸⁹ Figa, de l'estatut personal i patrimonial dels cònjuges el 1971;¹⁹⁰ Bastier, sobre el testament a Catalunya entre els segles IX i XII, el 1973;¹⁹¹ Pastor, sobre el dret familiar al Pirineu català, de 1974;¹⁹² Roca tracta de la legítima hereditària, el 1975, i del testament segons el dret local de Tortosa, el 1979;¹⁹³ Serrano amb treballs més localistes dels últims anys,¹⁹⁴ o Ricart, sobre distints aspectes del dret privat inclòs el familiar en els Costums d'Orta.¹⁹⁵

b) *Aragó*

D'Aragó destaquem els autors i els treballs següents: Casajus, breument en relació amb el dret familiar aragonès el 1880 (publicat el 1947);¹⁹⁶ Sánchez sobre la peculiar institució del «casamiento en casa», de 1944;¹⁹⁷ Montull Lavilla sobre filiació el 1947;¹⁹⁸ Ramos Loscertales sobre la tinença d'any i dia, el 1951;¹⁹⁹ Alonso sobre les relacions paternofiliales, el 1953;²⁰⁰ Sapena sobre l'«acogimiento» altaronès, el 1959;²⁰¹ Martínez Sarrión sobre la família foral, el

189. Josep M. FONT RIUS, «Pactos comunitarios en el régimen económico-familiar de la Catalunya Medieval», *Revista Portuguesa de História* (Coimbra), XII (1969), p. 77-94.

190. Lluís FIGA FAURA, «Estatut personal i patrimonial dels cònjuges», a *Llibre del II Congrés Jurídic Català de 1971*, Barcelona, 1972, p. 327-370.

191. Jean BASTIER, «Le testament en Catalogne du IXe au XIIIe siècle: une survivance wisigothique», *Revue Historique de Droit Français et Étranger* (Paris), 51 (1951), p. 373-417.

192. Alfredo PASTOR PASTOR, «El derecho familiar en el Pirineo catalán», *Anales de la Academia Matritense del Notariado* (Madrid), XVIII (1974), p. 221-250.

193. Encarna ROCA TRIAS, *Natura i contingut de la legítima en el dret civil català*, Barcelona, 1975; «El testamento de Tortosa sin institución de heredero», *Costums de Tortosa*, Tortosa, 1979, p. 327-360.

194. Josep SERRANO DAURA, «Institucions de dret privat a l'antic dret local de la Torre de l'Espanyol», *Quaderns d'Història Tarraconense* (Tarragona), XIII (1994), p. 227-275.

195. Encarnació RICART MARTÍ, «Anàlisi dels àmbits privatístics en els Costums d'Orta a la llum del dret romà», a *Actes de les Jornades d'Estudi sobre els Costums d'Orta (1296)*, Horta de Sant Joan, 1997.

196. Roberto CASAJUS Y GÓMEZ DEL MORAL, *El derecho de familia en la legislación aragonesa*, discurs llegit a la Universitat de Saragossa el 1880, Saragossa, 1944.

197. Francisco SÁNCHEZ PASCUAL, «El casamiento en casa», *Anuario de Derecho Aragonés* (Saragossa), I (1944), p. 433-485.

198. Eduardo MONTULL LAVILLA, «Notas sobre la filiación ilegítima en la Compilación de Huesca», *Anuario de Derecho Aragonés* (Saragossa), 4 (1947/1948).

199. José M. RAMOS LOSCERTALES, «La tenencia de año y día en el derecho aragonés (1063-1247)», *Acta Salmanticensia* (Salamanca), V/1 (1951), separata.

200. Mariano ALONSO LAMBÁN, «En torno a las relaciones jurídicas entre padres e hijos legítimos en el Derecho civil aragonés anterior al Apéndice», *Revista Universidad* (1953), separata.

201. Joaquín SAPENA TOMÁS, «El acogimiento alto-aragonés», *Anuario de Derecho Aragonés* (Saragossa), X (1959/1960), p. 95-139.

1964;²⁰² Camon sobre la naturalesa jurídica de la viduïtat aragonesa, el 1968;²⁰³ Arvizu amb els seus estudis sobre el dret hereditari, de 1982;²⁰⁴ Lalinde sobre la legítima, el 1985,²⁰⁵ o Argudo, que tracta també de la «casa» aragonesa, el 1991.²⁰⁶

c) *Navarra*

De Navarra esmentem aquests autors: Tudela, que s'ocupa de la successió intestada, el 1943;²⁰⁷ Aizpún, dels pactes successoris, el 1945;²⁰⁸ Martínez Gijón, sobre la tutela en el dret local navarrès, el 1971;²⁰⁹ García-Garnero, sobre el règim successori navarrès, el 1976;²¹⁰ Montanos, sobre el règim de béns del matrimoni, el 1980;²¹¹ Martínez Gijón, sobre el dret d'aliments dels ascendents, el 1980,²¹² o Arvizu, sobre la reserva hereditària, el 1982,²¹³ i no pot faltar Salinas, amb nombrosos articles publicats en revistes, diaris, etc., sobre tots els aspectes del dret foral navarrès.²¹⁴

202. A. MARTÍNEZ SARRIÓN, «En torno a la familia foral», *Revista de Derecho Privado* (Madrid) (1964), p. 380-408.

203. Leonardo CAMON AZNAR, «Naturaleza jurídica de la viudedad aragonesa», *Anuario de Derecho Aragonés* (Saragossa), XIV (1968/1969) p. 540-543.

204. Fernando de ARVIZU, «La reserva hereditaria en el derecho aragonés bajo-medieval», *Boletim da Faculdade de Direito* (Coimbra), LVIII (1982), p. 299-335.

205. Jesús LALINDE ABADÍA, «Algunas precisiones conceptuales sobre la legítima aragonesa», *AHDE* (Madrid), 55 (1985), p. 333-387.

206. José Luis ARGUDO PERIZ, *La casa en el proceso de cambio de la sociedad rural aragonesa: Consideraciones jurídicas*, Saragossa, 1991.

207. Juan de TUDELA, «La sucesión abintestato en Navarra», *Institución Príncipe de Viana* (Pamplona), XII (1943), p. 329-336.

208. Rafael AIZPÚN TUERO, «Los pactos sucesorios en el derecho civil navarro», *Anuario del Derecho Aragonés* (Saragossa), II (1945), p. 159-186.

209. José MARTÍNEZ GIJÓN, «Los sistemas de tutela y administración de los bienes de los menores en el derecho local de Navarra», *AHDE* (Madrid), 40 (1970), p. 227-240.

210. Juan GARCÍA-GARNERO FERNÁNDEZ, «Estudio sobre el capítulo 30, 20, 6 del Fuero General de Navarra», *AHDE* (Madrid), 46 (1976), p. 225-345.

211. Emma MONTANOS FERRÍN, «Problemas de derecho privado navarro en 1567», *AHDE* (Madrid), 50 (1980), p. 489-512.

212. José MARTÍNEZ GIJÓN, «Alimentos a favor de los ascendientes en el derecho medieval de Navarra», *AHDE* (Madrid), 50 (1980), p. 208-222.

213. Fernando de ARVIZU CALARRAGA, «La reserva hereditaria en el derecho navarro de la edad moderna», *AHDE* (Madrid), 52 (1982), p. 349-371.

214. Existeix un índex de les seves obres i els seus articles anteriors a 1978 al final de la seva obra *Estudios de historia del derecho foral de Navarra*, Pamplona, 1978.

d) *País Basc*

Del País Basc hem de citar Areitio, Acillona i Celaya que en diversos articles tracten dels drets forals de Biscaia i Àlaba, encara que sigui en termes generals.²¹⁵

215. Darío de AREITIO MENDIOLEA, «Derecho civil de Vizcaya», *Nueva enciclopedia jurídica*, I, Madrid, p. 307 i s.; Francisco Javier ACILLONA LANDESA, «Erróneas interpretaciones dadas a la jurisprudencia vizcaína del Tribunal Supremo», *Anuario de Derecho Civil* (Madrid) (1959), p. 653 i s.; Adrián ELAYA IBARRA, «Compilación de Vizcaya y Álava», a *Comentarios forales*, XXVI, Madrid, 1979.